

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗДОБУТКІВ КЛАСИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ СТРУКТУРНО – ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Стаття присвячена аналізу здобутків класичної соціології у вивченні структурно-організаційних форм релігійного життя. Розглядаються можливості застосування наукових здобутків минулого до сучасності з урахуванням змін в суспільно-релігійному житті.

Особлива увага приділяється аналізу інтеграційного потенціалу релігійної спільноти.

Ключові слова: класична соціологія, релігійне життя, форма, структура, організація, спільнота

Статья посвящена анализу достижений классической социологии в изучении структурно-организационных форм религиозной жизни. Рассматриваются возможности применения научных достижений прошлого к современности с учетом изменений в общественно-религиозной жизни. Особое внимание уделяется анализу интеграционного потенциала религиозного сообщества.

Ключевые слова: классическая социология, религиозная жизнь, форма, структура, организация, сообщество

This article analyzes the achievements of classical sociology in the study of structural and institutional forms of religious life. We consider the possibility of scientific achievements of the past to the present with changes in social and religious life. Particular attention is paid to the analysis of the integration potential of the religious community.

Keywords: classical sociology, religious life, form, structure, organization, community

Актуальність дослідження. Релігійність є багатоструктурною та багаторівневою системою, в рамках якої можна виокремлювати взаємопов'язані та взаємодіючі складові, котрі, в свою чергу, мають свою структуру [1]. Позаяк специфіка соціології проявляється тоді, коли з усього комплексу суспільних явищ виділяється прошарок, безпосередньо пов'язаний зі світом людських відносин і структурних елементів суспільства [2, с. 70], особлива увага тут має приділятися вивченню структурно-організаційних форм релігійного життя. Сказане бачиться актуальним для вітчизняної соціології, змушеної реагувати на виклики, пов'язані з неоднозначністю та складністю релігійних процесів в сучасному українському суспільстві, зокрема, виявляти особливості функціонування сучасних релігійних спільнот за умов секуляризації, з одного боку, та відновлення авторитету Церкви як соціального інституту, з іншого. Це, у свою чергу, мобілізує соціолога до пошуку підходів та дослідницьких схем, ефективних у вивченні мотивацій включення індивідів в життя релігійних громад та виявленні механізмів інтеграції учасників релігійних об'єднань.

Наукова база соціологічних досліджень форм релігійного життя, які створюють підґрунтя до «групового синтезу» - як прототипу охопленого «почуттями і свідомістю єдності за межами єдиної особистості» [3, с.78], тобто мають достатньо високий інтеграційний потенціал, формувалась тривалий час.

© Іванкова-Стецюк О.Б., 2013 р.

Вагому роль тут відіграли праці представників класичної соціології, в першу чергу – Е. Дюркгайма та М. Вебера, а також роботи тих учених, які розвинули цей напрям досліджень (Г. Бекер, П. Бергер, Е. Гіденс, Т. Лукманн, Т. Парсонс, Е. Трелч та інші). Їх напрацювання є співзвучним з традиціями вітчизняної соціології, яка центральним осередком соціального життя вважає громаду [4, с. 20].

Водночас, стрімкий розвиток суспільства, кардинальні зміни у ціннісних системах та поява нових форм комунікацій потребують переосмислення класичної спадщини з метою виокремлення тих її здобутків, які можуть слугувати орієнтирами в подальших дослідженнях актуальних структурно-організаційних форм релігійного життя, в чому і вбачаємо **мету** даної публікації. Для цього маємо намір здійснити історико-критичний огляд базових «профільних» наукових джерел, в результаті якого спробуємо виявити - за рахунок «доданої вартості», що прихована у текстах [5, с.12-16], можливості застосування наукових здобутків минулого до сучасності, в такий спосіб роблячи крок на шляху до розширення теоретико-методологічної бази досліджень релігійності з соціоструктурної перспективи.

Вперше соціологічний аналіз природи релігійності з урахуванням структурно-організаційних чинників її формування було здійснено Е. Дюркгаймом у його праці «Первісні форми релігійного життя» [6], в якій на базі спостережень за життям невеликого традиційного суспільства докладно проаналізовано найпростіші спільноти, що характеризуються простою організацією, яку жодна з інших структур не здатна перевершити за своєю простотою. Е. Дюркгайм називає такі спільноти первісними, як і людину – творця цієї спільноти.

Для дослідника бачиться логічним, що в рамках традиційної культури, яку він вважав «найпридатнішою, ніж будь-яка інша, аби зробити зрозумілою релігійну природу людини» [6, с. 5], передбачено низку церемоній, спрямованих на те, щоб поєднати індивіда з колективом, включаючи ті, в яких релігійний характер частково «стирається» [6, с. 355]. На переконання Е. Дюркгайма, саме колективні ідеали, втілюючись в індивідах, прагнуть ідеалізуватися, а особистий ідеал виокремлюється з ідеалу суспільного в міру того, як індивідуальна особистість розвивається [6, с. 394]. При цьому, як зазначає Е. Дюркгайм, релігія є невіддільною від Церкви, яка ним бачиться спільнота, що об'єднує вірних, втілюючи їх спільні уявлення в однакових цілях, формуючи їх взаємини не лише зі «святим», але й - з «мирським світом». Така спільнота може бути вузько національною чи долати кордони; об'єднувати цілий народ чи окрему його частину, але завжди вона має в основі якийсь гурт. Відтак, Церква, за Е. Дюркгаймом, це «не просто священницьке братство, це моральна громада, яку утворюють усі віруючі однієї віри – як миряни, так і священники» [6, с. 43-44], в рамках якої людина здобуває підтримку у долатті життєвих труднощів [6, с. 388]. Саме завдяки включенню індивіда в життя спільноти, релігія перестає бути «непоясненою галюцинацією», а закріплюється в реальності, перетворюючись на моральну силу, яка розбуджує гурт у інших моральних істотах і від якої індивід отримує все найліпше, оживлюючи свою свідомість і дисциплінуючи її [6, с. 212-214].

Розуміння Е. Дюркгаймом релігії не лише як «справи віри» того чи іншого індивіда, але й як потужного чинника солідаризації, що об'єднує в єдину

«моральну спільноту, названу церквою, всіх, хто в неї вступає» [6, с. 46], не втрачає актуальності і в наш час, коли на процеси формування релігійності можуть впливають цілком «світські» чинники, як от можливість бути в громаді, знаходити підтримку однодумців, бути соціально захищеним тощо, в результаті чого формуються відповідні моделі духовно-релігійної ідентичності, зокрема, *афіліативна* [7, с. 150-165], яка передбачає входження індивіда у релігійну спільноту задля налагодження міцних соціальних зв'язків та отримання надійного психологічного захисту від повсякденних і особистих проблем. Водночас, набуває

актуальності твердження Е. Гіденса про необхідність виходу за рамки традиційної культури при вивченні взаємозв'язків релігії і суспільства, виявлення їх особливостей в контексті соціальних змін [8, с. 66].

Першим соціологом, якому вдалося довести, що релігія відіграє вагомую роль на пізніших етапах розвитку людства, а саме - в рамках буржуазної (протестантської) культури, був М. Вебер. У своїй програмній праці «Протестантська етика та дух капіталізму» [9] та інших наукових роботах він досліджує особливості модернізації релігійності в умовах капіталізації (індивідуалізації, урбанізації), намагаючись паралельно з'ясувати і соціально-економічні наслідки церковної Реформації. Зокрема, дослідника цікавить, чому у XVI ст. більшість найбагатших, економічно найрозвиненіших країн прийняли протестантство, а також яким чином протестантський світогляд є пов'язаним з боротьбою за матеріальний добробут і яким чином він вплинув на реформування релігійної структури суспільства.

Здійснюючи порівняльний аналіз соціально-релігійних та економічних процесів, що відбувалися в західному суспільстві по мірі розвитку капіталізму, М. Вебер доходить обґрунтованого висновку, що Реформація не стільки усунула панування Церкви у повсякденному житті, скільки замінила одну його форму на іншу; причому це була заміна панування зовсім необтяжливого, на ту пору майже формального, неймовірно обтяжливою і жорсткою регламентацією поведінки, яка глибоко проникла в усі сфери приватного і громадського життя. М. Вебером справедливо зауважено, що особливу ретельність у захисті ідей Реформації – такої, яку буржуазні класи досі виявляли досить рідко, а пізніше взагалі ніколи не виявляли - виявили ті країни, в яких були найбільш активні «буржуазні» середні класи [9, с. 39-41]. Дещо пізніше ця думка була розвинута Т. Парсонсом в ході його досліджень модернізації релігійного життя в системі держав XVII ст. та П. Бергером, який звертаючись до традицій протестантського лібералізму, демонструє взаємозв'язки між релігією і конструюванням світу людини. Зокрема, Т. Парсонс, аналізуючи причини встановлення жорсткого секулярного контролю над Церквою, підкреслює, що позаяк на той час не існувало міжнародної протестантської Церкви (зрештою, її не існує і до цього часу), спроможної укріпити незалежність місцевих церков, «протестантські церкви ставали зазвичай державними або «національними», і політична влада нав'язувала їм конформну поведінку [10, с. 77-80]. В такий спосіб Т. Парсонс закладає основи аналізу релігійних аспектів процесу розбудови соціетальних спільнот, що бачиться актуальними і в наш час (зокрема, в контексті розвитку ідей розбудови «помісних» церков в українському суспільстві). Інший дослідник, П. Бергер, намагаючись пояснити процеси секуляризації, доходить висновку: коли

ослаблюється або щезає соціальна інфраструктура, в межах якої реальність християнського світу постає як щось само собою зрозуміле, релігійність перестає бути масовою і довговічною, а відтак – перестає бути «всеохоплюючим феноменом» [11], чим опосередковано підкреслює важливу роль релігійної спільноти в організації життя суспільства.

Загалом же, що стосується особливостей формування релігійності людини в умовах капіталізації, то цей процес, за спостереженнями М. Вебера, відбувається шляхом постійної жорсткої дискусії, в рамках якої протестанти критикують аскетичні (справжні чи уявні) ідеали католицького способу життя, на що католики відповідають закидами щодо «матеріалізму», до якого нібито привела протестантів секуляризація усього змісту життя. Тобто, за висновками М. Вебера,

результатом Реформації як такої насамперед було те, що значення релігійної винагороди за мирську працю в рамках професії набрало, порівняно з католицьким розумінням, набагато більшої ваги. Така позиція соціологом є належним чином аргументованою – у першу чергу, тим, що всюди, де утверджувалось пуританське світовідчуття, воно за всіх обставин сприяло встановленню буржуазного, раціонального з економічного погляду способу життя, що, звичайно, було набагато важливішим, аніж просте стимулювання росту капіталів [12, с. 372]. Природно, що в означеному контексті актуалізується феномен релігійної спільноти як форми організації суспільного життя. Такого роду об'єднання, на переконання М. Вебера, виконують свої соціальні функції найактивніше тоді, коли існують у формі, яку він називає «сектою». Для такого типу структур, за спостереженнями соціолога, характерні такі ознаки: позаінституційний характер членства (на відміну від традиційної Церкви, яка дається людині від народження і для якої є об'єктом впливу, «секта» є добровільним об'єднанням індивідів, куди вступають при взаємній добровільній згоді); секулярність («секта» прагне не підтримувати ніяких стосунків із земними носіями влади); здійснення обряду «ініціації» у свідомому (дорослому) віці (обряд хрещення в секті відбувається уже в дорослому свідомому віці, а не при народженні, як це має місце в Церкві); елітарність, вибірковість як принцип творення (якщо Церква є «універсальною», тобто її «благодать» однаковою мірою спрямована на «праведних і грішних», то «секта» прагне бути релігійною «елітою», котра зримо втілює «невидиму церкву» у громаді «обраних»); закритість, окремішність, нетерпимість («секта» не терпить будь-якого втручання у її внутрішнє життя тих, хто не має відповідної релігійної «кваліфікації», яку слід підтверджувати своїм способом життя; саме такого роду «кваліфікація» є засадою згуртування громади) [13, с. 388-392].

У М. Вебера поняття «секти» не несе в собі звичного для нашого часу негативу. Це – лише одна з можливих форм соціальної організації, що виникає в рамках буржуазної культури, в рамках якої мають місце певні практики, які складно віднести однозначно до релігійних, хоча й вважати їх суто світськими також було б не зовсім правильно. Для прикладу, для епохи раннього модерну може вважатися цілком нормальним, коли комерсант у сфері торгівлі земельними ділянками, прагнучи збути ділянку під забудову, насамперед зводить там невелику храмову будівлю, після чого, за незначну суму винагороди, запрошує недосвідченого молодого проповідника, даючи йому зрозуміти, що той матиме

шанси лишитися тут постійно і проповідувати, тільки б ділянка швидше стала заселеною [13, с. 382]. На думку М. Вебера, такі явища мають місце і можливі в рамках молоді буржуазної західної культури тому, що належність до церковної громади до певної міри гарантує моральну репутацію індивіда, і не лише суспільну, а й (і навіть насамперед) ділову. М. Вебер знаходить розумне пояснення поширеності таких практик, яке ґрунтується на тому, що вступ до релігійної громади передбачає всебічну перевірку моральних та ділових якостей індивіда, всього його попереднього життя; натомість будь-яка неточність у виконанні грошових зобов'язань, легковажні витрати, відвідання трактирів — словом, усе, що може ставити під сумнів суспільні якості кандидата, розцінюється як підстава для відмови у вступі до громади. Водночас, для буржуазної культури характерним є підтримка церковною громадою своїх членів, аби їх репутації не було завдано шкоди, і навіть допомога у випадках, коли хтось (не з власної вини)

відчуває якісь матеріальні труднощі. Зрозуміло, що така «перевірена» особа, яка має до того ж свого «гаранта», викликає довіру ділових партнерів та клієнтів, тож вступ до релігійної спільноти за таких обставин є позитивним фактором для будь-якого підприємця [13, с. 383].

Таким чином, у М. Вебера релігійне згромадження постає не стільки як спільнота у вірі, що ґрунтується на потребі «душевного спілкування», скільки як ієрархічна соціальна структура, яка дає певні гарантії соціального і психологічного захисту на шляху досягнення індивідом власних (не лише ідеальних, але й матеріальних) цілей, при цьому вимагаючи суворого підпорядкування [13, с. 394-395]. Водночас, М. Вебер змушений відзначити той факт, що з часом функції церковної громади починають переймати різного роду світські структури («ордени» і клуби різного ґатунку). Однак, на його думку, це не зменшує ролі церковної громади, яку він вважає їх прообразом – організацією, що цілком і повністю спрямована на те, щоб плекати «поважність» індивідів» [13, с. 385-386], а отже постає не лише як один із вирішальних чинників формування релігійності індивіда, але й як чинник організації усього життя соціуму, в т.ч. – його структурування.

Трактування релігійної спільноти як особливої структурно - організаційної форми суспільного життя, запропоноване М. Вебером, не втрачає своєї актуальності і в наш час. Воно може стати вельми помічними у виявленні механізмів інтеграції індивідів в рамках релігійних спільнот нового типу, які «виростаючи» з релігійних згромаджень, здійснюють під егідою Церкви, благодійну / харитативну діяльність [14, 15]. Такі об'єднання (громадські організації, благодійні фонди, соціальні служби, групи соціальної адаптації, християнські молодіжні центри тощо) допомагають вразливим верствам населення у вирішенні їх проблем, постаючи водночас і як елементи громадянського суспільства, і як структурно-організаційні форми релігійного життя. На жаль, вплив таких структур на формування релігійності сучасного українця наразі є практично не дослідженим.

Таким чином, до заслуг М. Вебера – як одного із засновників соціологічного вчення про природу релігійності, є формування теоретичних засад аналізу соціальної структури за релігійним критерієм, які були дещо пізніше розвинуті Е. Трелчем у його роботі «Соціальне дослідження християнських церков» [16] та

доповнені Г. Бекером в дослідженні «Через цінності до соціальної інтерпретації» [17] - за рахунок додавання двох типів релігійних організацій – деномінації (секта, яка «охолола» і перетворилася на інституційний орган, радше, ніж на активну групу віруючих) та культу (групи прихильників спиритизму, астрології або трансцендентальної медитації, які мають ліберальну й швидкоплинну природу, складаючись з осіб, які заперечують цінності навколишнього суспільства) [8, с. 517-519]. В такий спосіб було сформовано звичну на даний час типологію релігійних організацій (церква, конфесія, деномінація, секта) [18, с. 226-227], яка, втім, може бути уточненою і доповненою. Тут, вважаємо, слід відзначити високий евристичний потенціал підходу М. Вебера до аналізу проблеми організації соціального знання у релігійній сфері, зокрема, пошук дослідником перспективних – з точки зору суспільної значущості - форм релігійних об'єднань. Такими, на думку М. Вебера, з огляду на тенденцію до секуляризації, є об'єднання, базовані не на релігійних – у «сектантському» сенсі цього слова, а на спільних культурних цінностях. Відносини в рамках таких спільнот будуються на основі безпосередніх і

неформальних контактів, забезпечуючи можливість комунікації, інтеграції та соціальної адаптації людей, які опинилися в складній та нестабільній життєвій ситуації. Таке бачення феномену релігійної спільноти, зокрема, розуміння універсальності даного феномену, її здатності репрезентувати соціальні інтереси, не втрачає актуальності і в сучасних умовах.

Висновки. Запропоновані в класичній соціології підходи до розуміння релігійної спільноти як середовища інтеграції отримують нове звучання в наші дні, коли зростає потреба в структурах, здатних забезпечити потреби індивіда не лише духовно-релігійного, але й соціального характеру на довгому шляху його соціалізації, з урахуванням необхідності входження у різні структури суспільства. Особливо високий евристичний потенціал мають наукові положення, які стосуються визнання взаємозв'язків між релігією та соціальними змінами (М. Вебер) та необхідності виокремлення та дослідження феномену релігійної спільноти як форми організації соціального життя (Е. Дюркгайм). Уваги заслуговує і концептуальне бачення Церкви як спільноти, яка утворилася в результаті процесу об'єднання людей та втілює їх спільні уявлення в однакових цілях, утворюючи згуродження, яке може бути вузько національним чи долати кордони, об'єднувати цілий народ чи окрему його частину (Е. Дюркгайм). Становить для соціолога інтерес і положення, яке стосується відмінностей у тих соціальних ідентичностях, які сформовано в тому чи іншому конфесійному середовищі. Останнє постає не стільки як релігійне, скільки як середовище афіліації, даючи певні гарантії соціального і психологічного захисту на шляху досягнення індивідом власних цілей (М. Вебер) та сприяє процесам інтеграції соціуму (Е. Дюркгайм).

Таким чином, класична соціологічна спадщина є вагомим здобутком, що не втрачає своєї цінності з часом. Ознайомлення з нею розвиває у соціолога відповідний тип соціального мислення, формує здатність критично оцінювати те чи інше суспільно-релігійне явище, проектуючи висновки видатних соціологів на сучасну площину, водночас актуалізуючи потребу у пошуку нових дослідницьких трендів та вибудовуванні концептуальних схем аналізу структурно-організаційних

форм релігійного життя із урахуванням можливості розширення поняттєвого апарату досліджень релігійної структури суспільства.

Список використаних джерел

1. Якуніна К.І. Релігійність як форма буття релігії [електронний ресурс] /К. І. Якуніна. - Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=603>.
2. Елсуков А.Н. Предмет и функции социологии / А.Н. Елсуков. – Минск: ТетраСистемс, 1998. – С. 68-74.
3. Зиммель Г. Религия: социально-психологический этюд [электронный ресурс / Г. Зиммель // Социология религии: классические подходы. Хрестоматия; [науч. ред. и сост. М.П. Гапочкин и Ю.А. Киселева]. – М., 1994. – С.69-78. - Режим доступа: http://www.upelsinka.com/Russian/classic_zimmel_1.htm.
4. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій / Н. Черниш. – Львів: Кальварія, 2003. – 544 с.
5. Рацінґер Йосиф – Венедикт XVI. Ісус з Лазарету. Частина перша [Електронний ресурс] / Й. Рацінґер - Венедикт XVI. – Вид-во «Місіонер», 2009, с. 12 – 16. - Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua>.
6. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм; [пер. з франц.] - К., 2002. – 424 с.
7. Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиція в сучасний досвід / Л. Скокова. – К., Інститут соціології НАН України, 2004. - 204 с.
8. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс; [пер. з англ.] – К.: Основи, 1999. – 726 с.
9. Вебер М.Избранное: протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер; [пер. с нем.] – М.,

РОССПЭН, 2006. - 656 с.

10. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [пер. с англ.] – М., Аспект Пресс, 1998. - 270 с.
11. Chernus I. Summary of Peter Berger, The Sacred Canopy [Electronic research]/ I. Chernus. – Mode on access: <http://www.colorado.edu/ReligiousStudies/chernus/2400/Reading/SumariesofTheSacredCanopy>.
12. Вебер М. Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи та політика; [пер. с нім.] – К.: Основи, 1998. – С. 355-381.
13. Вебер М. «Церкви» і «секти» у «Північній Америці» / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи та політика; [пер. с нім.] – К.: Основи, 1998. – С. 381-397.
14. Прокопишин П. Громадсько-культурне життя / П. Прокопишин // Українська трудова імміграція в Італії (1991-2011 рр.). – Івано-Франківськ: Вогонь з неба, 2012. – С.130-163.
15. Годованська О. Об'єднання українських трудових мігрантів / О. Годованська // Новітня українська діаспора: трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії. – Львів, Інститут народознавства НАН України, 2011. – С. 79-173.
16. Troeltsch E. The Social Teaching of the Christian Church [Electronic resource] / E. Troeltsch. - Access mode: http://books.google.com.ua/books/about/The_Social_Teaching_of_the_Christian=Chu.html?id=JFbTROPiBNAC&redir_esc=y.
17. Becker H. Through Values to Social Interpretation [Electronic resource] / H. Becker. - Access mode: <http://www.questia.com/library/book/through-values-to-social-interpretation-essays-on-social-context-actions-types-and-prospects-by-howard-becher.jsp>.
18. Балабанова Н.В. Соціологія релігії / Н.В. Балабанова // Спеціальні та галузеві соціології. – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – С.212-238.

Отримано 28.04.2013 р.